

UZROCI DUBOKE EKONOMSKE KRIZE U SRBIJI SA MAKROEKONOMSKOG ASPEKTA

U v o d

Srbija se nalazi u dubokoj ekonomskoj krizi koja se ispoljava preko smanjenja bruto domaćeg proizvoda, drastičnog pada industrijske proizvodnje, drastičnog pada građevinske aktivnosti, znatnog pada investicija, visokog smanjenja izvoza, uvoznog reprodukcionog materijala, a posebno opreme, ogromne nelikvidnosti u privredi, sve većeg broja preduzeća sa blokiranim računima, izraženom povećanju nezaposlenih lica i lica koja žive u bedi itd.

Svetska ekonomska kriza jeste doprinela eskalaciji ekonomske krize u Srbiji. Međutim, znatno veći doprinos toj krizi ima društvena kriza, a posebno pogrešan model privrednih reformi koji je usvojen i koji se primenjuje od početka 2001. godine.

Društvena kriza je posebno teško u sferi politike i pravnog sistema. Vrednosni sistem se urušio, a posebno je pao moral na svim nivoima. Demografska kriza dobija sve veće razmere.

Najvažniji uzrok teške ekonomske krize je pogrešan koncept reformi koji se forsira od početka 2001. godine i koji ima vrlo ozbiljnu konstrukcionu grešku, pa je njegova primena dovela privredu u stanju tzv. „holandske bolesti“, što se najbolje ispoljava kroz poražavajuće razne pokazatelje njene konkurentnosti.

Neprihvatljiva je, vrlo štetna, pa i opasna iluzija zvaničnika i brojnih ekonomista da je ekonomska kriza u zemlji isključivo posledica svetske ekonomske krize i da će ona relativno brzo biti prevaziđena.

Krajnje je vreme da Predsednik Srbije, uz maksimalnu saradnju sa naučnim asocijacijama, okupi tim vrhunskih stručnjaka iz više naučnih disciplina koji bi formulisali optimalnu strategiju društvenih i privrednih reformi koja bi se, nakon svestrane rasprave na novoj vladi i novom parlamentu, prihvatila i dosledno sprovodila.

I Osnovni pokazatelji ekonomske krize

Od početka oktobra prošle godine, pa zaključno sa krajem septembra tekuće godine privredne performanse Srbije su dramatično pogoršane, što pokazuju sledeći podaci:

► Od završetka prvog kvartala prošle godine, pa do početka 2009. godine bruto domaći proizvod je bitno usporio rast, a u prva dva kvartala tekuće godine zabeleženo je njegovo smanjenje. U prvom kvartalu ove godine bruto domaći proizvod je bio za oko 3,5% manji nego u istom periodu prethodne godine¹. Procenjuje se da je u drugom kvartalu BDP, u odnosu na isti period prošle godine takođe smanjen za oko 4,4%². Uz to, vrlo je verovatno da bi taj pad bio još veći ako bi Republički zavod za statistiku koristio adekvatniju metodologiju³.

► U poslednjem kvartalu prošle godine industrijska proizvodnja, u odnosu na isti kvartal 2007. godine, bila je manja za 5%, u prvom kvartalu tekuće godine, njen međugodišnji pad je iznosio čak 16,9%, a u drugom kvartalu za čak 18,2%. Međugodišnji pad prerađivačke industrije u poslednjem kvartalu prošle godine je iznosio oko 6%, u prvom kvartalu tekuće godine čak 22,1%, a u drugom kvartalu za oko 21%.

► U prvom kvartalu tekuće godine građevinarstvo je, u odnosu na isti period prošle godine, imalo smanjenje aktivnosti od čak 50%, a međugodišnji pad u drugom kvartalu je iznosio oko 20%, a vrednost ugovorenih poslova u prvoj polovini tekuće godine je za čak 45,5% manja nego u istom periodu prošle godine, što znači da će aktivnost u ovom sektoru i u narednim mesecima biti znatno niži nego u istom periodu prethodne godine.

► Zahvaljujući vrlo visokom uvozu ostvarenom u prošloj godini u solidnoj poljoprivrednoj proizvodnji, trgovina je zabeležila manje smanjenje nego što bi se moglo očekivati ako se ima u vidu drastičan pad uvoza i industrijske proizvodnje. Naime, međugodišnji pad trgovine iznosio je u prvom kvartalu ove godine 6,2%, a u drugom pad je iznosio oko 5%, a u prvih sedam meseci, u odnosu na isti period prošle godine, pad iznosio oko 5,5%.

¹ *Kvartalni monitor*, april-jun 2009, str. 10.

² Ibidem.

³ Ibidem.

► Zbog drastičnog smanjenja spoljnotrgovinske razmene, posebno uvoza, veoma visokog pada industrijske proizvodnje i građevinarstva, osetnog smanjenja priliva stranog kapitala i pada životnog standarda stanovništva, i u ostalim sektorima usluga došlo je do znatnog smanjenja aktivnosti.

► I sektor bankarstva, koji je u prethodnim godinama i pored teškog stanja u privredi gledano u celini, ostvarivao ogromne zarade i ekstra profite (što je, samo po sebi apsurd), krajem prošle i u prvoj polovini ove godine zapao u ne male probleme. To je samo delom posledica povlačenja preko milijardu evra devizne štednje do čega je došlo krajem prošle godine. Delom je to posledica i osetnog povećanja (za oko 30%) klijenata koji kasne u servisiranju svojih obaveza po osnovu uzetih kredita. Ipak, osnovni uzrok što je profit banaka u prvoj polovini godine prepolovljen i što je 12 (od 33) banaka imalo gubitke jeste sve teže stanje u privredi, sve veća nelikvidnost preduzeća, povećanje broja nezaposlenih lica i pad standarda velikog broja stanovnika Srbije, kao i znatno smanjene mogućnosti dobijanja novih kredita u inostranstvu i njihovog plasmana u Srbiji.

► U prvih sedam meseci tekuće godine robni izvoz, izražen u evrima, bio je za čak 23,5% manji nego u istom periodu prošle godine. U isto vreme roni uvoz, takođe izražen u evrima, bio je za čak 31,0% manji, uvoz reprodukcionog materijala takođe manji za 24,6%, a opreme čak za 38,6%. Ili, u julu, robni izvoz, izražen u evrima, je bio za čak 25,8%, a robni uvoz za čak 36,7% manji nego u istom mesecu prošle godine.

► Zahvaljujući povoljnim vremenskim uslovima u drugoj polovini tekuće godine, a naročito odličnom rodu voća, poljoprivredna proizvodnja će u tekućoj godini verovatno zabeležiti rast fizičkog obima, što skriva tešku krizu ovog sektora. Zbog vrlo niskih cena niza poljoprivrednih proizvoda, pogoršanja odnosa tih cena i cena proizvoda i usluga koje se koriste u toku jednog ciklusa poljoprivredne proizvodnje i osetnog kresanja budžetskih subvencija za poljoprivredu prilikom poslednjeg rebalansa budžeta, finansijski položaj poljoprivrede je vrlo težak, što dodatno destimuliše poljoprivredne proizvođače, a takođe pojačava dramatičan proces tzv. „bele kuge“ i praznjenja sela, kako u Vojvodini, tako i u Šumadiji, zapadnoj, a posebno istočnoj i južnoj Srbiji. Broj potpuno pustih sela je i sada vrlo veliki, a u mnogima živi samo staračko stanovništvo, i sa sadašnjom politikom prema poljoprivredi i ruralnom razvoju taj ogroman problem će se pojačavati, pa će se to

vrlo nepovoljno odražavati na poljoprivredu i ponudu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

► U prvih sedam meseci investicije u Srbiji su smanjene za preko 20%.

► Strane direktne investicije, izražene u američkom dolaru, u prvih sedam meseci, u odnosu na isti period prošle godine, su smanjene za čak 45% i iznosile su samo 906 miliona dolara, a bile bi znatno manje da nije realizovana, ranije ugovorena, prodaja NIS-a.

► Inflacija, izražena kroz indeks potrošačkih cena u prvih sedam meseci, u odnosu na isti period prošle godine, iznosila je 9,1%.

► Prema podacima Privredne komore Srbije, od kraja februara pa do početka septembra broj privrednih subjekata čiji su računi blokirani je povećan za 15,5% i prešao je 62.000.

► Suma nenaplaćenih potraživanja vrlo dinamično raste i sredinom septembra je prešla 260 milijardi dinara.

► Zbog svega prethodno navedenog, nelikvidnost u privredi je dostigla enormne razmere.

► Problem budžetskog deficita postaje sve ozbiljniji i biće dobro ako ne pređe 5,5% BDP.

► U prvih sedam meseci Srbija, odnosno njena preduzeća nisu bila u stanju da uredno servisiraju spoljne dugove, pa se može reći da se ona *de facto* nalazi u dužničkoj krizi. Zbog odlaganja servisiranja starih i uzimanja novih kredita u inostranstvu, spoljni dug, koji je i inače bio vrlo visok, nastavlja rast i krajem jula je dostigao gotovo 22 milijarde evra.

► Po najnovijoj rang listi zemalja po konkurentnosti privreda (objavljenoj 8.09.2009.g.) Srbija se našla na tek 93 mestu, tj. pala je za osam mesta u odnosu na prošlu godinu. Šokantno je da se na toj listi ispred nje našle i sledeće zemlje: Tunis (40 mesto), Barbados (44), Indija (49), Jordan (50), Indonezija (54), Mauricijus (57), Turska (61), Crna Gora (62), Bocvana (66), Kolumbija (69), Maroko (73), Namibija (74), Vijetnam (75), El Salvador (77), pa čak i Šri Lanka (79), Gambija (81), Ukrajina (82), Makedonija (84), Trinidad i Tobago (86), Honduras (89), Gruzija (90), Jamajka (91) i Senegal (92)⁴.

⁴ www.weforum.org.

► Iako je došlo do izvesnog oporavka, indeks prosečne vrednosti akcija najboljih preduzeća – BELEX 15 je u julu ove godine bio za čak 75% niži nego u istom mesecu prethodne godine.

► Kao posledica svega prethodno navedenog, ali i zbog zloupotrebe svetske krize i vrlo slabe zaštite zaposlenih, broj nezaposlenih lica u Srbiji od početka oktobra prošle godine do početka septembra tekuće godine je povećan za gotovo 250 hiljada lica i dostigao je ogromnu brojku od 760 hiljada lica. Uz to, drastično je povećan broj lica koja su radila a nisu bila prijavljena a sada su ostala bez posla. I nema dileme – broj nezaposlenih lica u narednim mesecima, pa i u idućoj godini će se dalje povećavati.

► Prema Republičkom zavodu za statistiku, broj siromašnih lica, odnosno lica koja žive u bedi dostigao je skoro 700 hiljada, tj. 9,2% građana Srbije.

I pored svega navedenog, potpredsednik Vlade i ministar za ekonomiju i regionalni razvoj tvrdi da smo „izbegli upadanje u krizu“. Drugi zvaničnici, od Predsednika Srbije, Premijera i ministara u Vladi, tvrde da je ekonomska kriza u Srbiji samo posledica svetske ekonomske krize i da su obe te krize počele da se prevazilaze, što je, bar kada se radi o krizi u Srbiji – neprihvatljivo, pa i štetno i opasno. Nema spora da je svetska ekonomska kriza doprinela eskalaciju ekonomske krize u Srbiji, ali je, po našem dubokom ubeđenju, kriza u Srbiji je više posledica društvene krize i pogrešnog koncepta privrednih reformi i mera ekonomske politike, što ćemo u tekstu koji sledi, u najkraćim crtama, pokušati dokazati.

II Doprinos svetske ekonomske krize ekonomskoj krizi u Srbiji

Pored zvaničnika i brojni ekonomisti ističu da je ekonomska kriza u Srbiji nastala kao posledica svetske ekonomske krize, što je, po mom dubokom ubeđenju potpuno neprihvatljivo i vrlo štetno. Već i sama činjenica da su mnoge od prethodno navedenih zemalja čije su privrede po konkurentnosti ispred Srbije čak i više pogođene svetskom ekonomskom krizom od Srbije, a nisu pale na toj rang listi, a neke su čak i poboljšale svoju poziciju, govori u prilog tvrdnje da se svi prethodno navedeni poražavajući nalazi ne bi smeli objašnjavati samo tom krizom.

Svakako da je svetska ekonomska kriza po nizu osnova pogodila izvoz proizvoda i usluga iz Srbije, a time doprinela padu proizvodnje, pre svega industrijske, što se moralo nepovoljno odraziti na zaposlenost u tom sektoru.

Osetno smanjenje izvoza indirektno je pogodilo i niz domaćih isporučilaca sirovina i reprodukcioni materijala koja se ugrađuju u izvozne proizvode.

Svetska ekonomska kriza je imala za posledicu veći ili manji pad cena na svetskom tržištu niza proizvoda koji u strukturi izvoza Srbije imaju visoko učešće, a među njima se posebno ističu proizvodi crne i obojene metalurgije. Kao ilustraciju, navedimo da je prosečna jedinična vrednost izvoza Srbije u prvih sedam meseci ove godine bila za oko 21,5% niža nego u istom periodu 2008. godine. Drastičan pad cena niza proizvoda na svetskom tržištu, uz znatno smanjenje tražnje na tom tržištu, destimulisalo je proizvodnju za izvoz, a pre svega zbog toga, najveći izvoznik iz Srbije US Steel Serbia je morao da obustavi rad obe visoke peći u Smederevu. I kao posledica toga, izvoz gvožđa i čelika u prvom kvartalu ove godine je bio za 54%, a u drugom kvartalu za 72,7% manji nego u odgovarajućem kvartalu prošle godine. Ili, izvoz obojenih metala je u prvom kvartalu bio za 48,4%, a u drugom za 41,1% manji nego u istim kvartalima prošle godine.

S obzirom da je odnos uvoza robe i usluga i BDP krajem drugog kvartala prošle godine prešao 50%, drastičan pad uvoza u periodu od početka oktobra prošle do kraja septembra ove godine, teško je pogodio preduzeća koja se isključivo bave uvozom ili im uvoz čini veći deo njihove ukupne delatnosti. Međutim, zahvaljujući drastičnom padu cena na svetskom tržištu niza najvažnijih uvoznih proizvoda, kao što su nafta, gas, sirovine iz sektora crne i obojene metalurgije, mnogi uvoznici su mogli potpuno ili u većoj meri kompenzirati smanjenje fizičkog obima uvoza.

Zbog svetske ekonomske krize, strane direktne investicije, kako u svetskim okvirima tako i u slučaju priliva u Srbiju, su znatno smanjeni. Međutim, drastičan pad priliva tzv. stranih direktnih investicija u Srbiju u prvih devet meseci je većim delom posledica znatnog pogoršanja u sferi političke, pravne i makroekonomske oblasti, o čemu će kasnije biti više reči.

Zbog svetske ekonomske krize, veliki broj građana Srbije koji rade u inostranstvu je ostao bez posla i to se moralo nepovoljno odraziti na dotok doznaka. Međutim, pošto se u statističkoj stavci „tekući transferi“, pored doznaka, uključuje nova devizna štednja i pošto ta štednja, zahvaljujući vraćanju u banke uzete devizne štednje (u poslednjem kvartalu prošle godine), raste neto iznos tih transfera, tj. u celini je čak i veći nego što je bio u istom periodu prošle godine.

U uslovima sve jače svetske ekonomske krize i ekonomske i društvene krize u Srbiji, preduzeća i banke locirane u Srbiji su se susreli sa znatno pogoršanim uslovima

za dobijanje novih kredita u inostranstvu. Zbog toga je u prvih sedam meseci iznos korišćenih dugoročnih i srednjoročnih stranih kredita iznosio 2,3 milijarde dolara, tj. bio je za oko 25% manji nego u istom periodu prošle godine. S druge strane, i pored padanja u docnju u servisiranju spoljnih dugova mnogih preduzeća, iznos isplaćenih anuiteta je u prvih sedam meseci ove godine bio čak i veći nego u istom periodu prošle godine, pa je neto suma dugoročnih i srednjoročnih kredita u tom periodu iznosila samo 266 miliona dolara tj. bila je 5,5 puta manja nego u istom periodu prošle godine.

U tekućoj godini, zbog svega prethodno navedenog, posebno su se smanjile mogućnosti dobijanja novih kratkoročnih kredita. S druge strane, prispeli iznos anuiteta po osnovu ranije korišćenih kratkoročnih kredita je bio znatno veći nego u istom periodu prošle godine. Zbog svega toga, i pored kašnjenja u servisiranju kredita ove vrste, saldo kratkoročnih kredita u prvih sedam meseci tekuće godine je negativan – 471 milion dolara.

Smanjenje priliva deviza po osnovu novih kredita i tzv. stranih direktnih investicija, a vrlo verovatno i doznaka naših građana zaposlenih u inostranstvu moralo se po nizu osnova nepovoljno odraziti na privredu i deviznu situaciju zemlje, jer su Srbija i njena privreda, potpuno nepotrebno, tragično postale narkomanski zavisne od stranog kapitala.

Srbija je imala i koristi od svetske ekonomske krize. Smanjenje cena niza uvoznih proizvoda imalo je za posledicu smanjenje vrednosti uvoza, a to je rezultiralo u smanjenju spoljnotrgovinskog deficita, koji je, izražen u dolarima, u prvih sedam meseci smanjen za čak 39%. To smanjenje je većim delom nastalo po osnovu većeg fizičkog smanjenja fizičkog obima uvoza od smanjenja fizičkog obima izvoza (21,8% prema 19,7%), ali sa stanovišta rasta i razvoja privrede nije dobro što je fizički obim uvoza reprodukcionog materijala smanjen za 21,5%, a opreme za čak 41,1%. Srbija, odnosno izvoznici su bili pogođeni padom cena njihovih proizvoda. Prema istraživanju Republičkog zavoda za statistiku indeks prosečne vrednosti izvoza u prvih sedam meseci bio je za 21,5% niži nego u istom periodu prošle godine. Međutim, sa stanovišta zemlje u celini, pad cena izvoznih proizvoda bio je više nego kompenziran još većim padom cena mnogih proizvoda koji imaju vrlo visoko učešće u strukturi robnog uvoza (posebno nafte). Naime, prema tim istraživanjima, prosečna jedinična vrednost uvoza u prvih sedam meseci bila je niža za 23,2% nego u prvih sedam meseci prošle godine. Dakle, odnos cena razmene sa inostranstvom bio je

pozitivan tj. iznosio je 102,3%. Ako se ima u vidu da je u prošloj godini uvoz bio duplo veći od izvoza, devizni efekat poboljšanja odnosa razmene, pogotovu u uslovima ogromne potrebe za devizama, jeste značajan.

Zbog smanjenja odliva deviza po osnovu usluga, i negativan saldo u razmeni usluga je u prvih sedam meseci iznosio samo 9 miliona dolara, tj. bio je preko 9 puta manji nego u istom periodu prošle godine. Sve to, uz rast nove devizne štednje, imalo je za posledicu da je negativan saldo tekućeg računa platnog bilansa u prvih sedam meseci tekuće godine iznosio samo nešto preko milijarde dolara, tj. iznosio je samo 29% negativnog salda ostvarenog u istom periodu prošle godine.

Dodajmo na kraju da je svetska ekonomska kriza doprinela smanjenju olakog zaduživanja preduzeća u inostranstvu i da nije nje bilo, spoljni dug Srbije bi sada bio preko 25 milijardi evra, ili preko 35 milijardi dolara. Da nije bilo svetske ekonomske krize Srbija ne bi dobila toliki iznos kredita i pomoći od MMF, drugih međunarodnih finansijskih institucija i Evropske unije i nekih zemalja van nje, pa bi devizne rezerve zemlje, zbog svega neavedenog, bile na nižem nivou.

Na osnovu svega izloženog, može se zaključiti da se teška ekonomska kriza u Srbiji samo delimično može objašnjavati svetskom ekonomskom krizom. I zato su neprihvatljive tvrdnje zvaničnika, a nažalost, i mnogih ekonomista da je svetska ekonomska kriza, malte ne, jedini uzročnik teške ekonomske krize u zemlji. One su opasne jer stvaraju iluziju da će sa mogućim, ali krajnje neizvesnim, oporavkom svetske privrede – problem ekonomske krize u Srbiji biti rešen. Nažalost, po našem dubokom ubeđenju, teška ekonomska kriza u Srbiji neće biti uspešno rešena sve dok postoji teška društvena kriza i dok se forsira potpuno neadekvatan model tranzicije i mera ekonomske politike.